

GYVASIS GREIMAS

Lietuvių atmintyje Algirdas Julius Greimas iškyla mažiausia dviem veidais – kaip semiotikas, Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjas, ir kaip mitologas, senųjų tikėjimų tyrėjas. Iš tikrųjų tai yra vienas ir tas pats Greimas. Greimo *Struktūrinė semantika*, padėjusi naujos mokyklos pamatus, išleista 1966 metais. Tais pat metais, remdamasis Claude'o Lévi-Strausso (Klodo Levi Stroso) pateikta bororų mito analize, jis pabandė suformuluoti teorinius mitinio pasakojimo interpretacijos pagrindus. Garsusis antropologas tąsyk nepritarė semiotikui, ir tai paskatino Greimą perkelti „lauko tyrimus“ į gimtąją kultūrą. [...]

Autentiška patirtis saugojo Greimo teorijas nuo akademinių spekuliacijų. „Kaip galima žmogui, veikiančiam moksliniame ir kultūriniame pasaulyje, suderinti savo buvimą drauge lietuviu ir prancūzu?“, – klausė Greimas. Ir pats atsakė: „Tokia problematika geriau suprantama kaip dviejų kultūrinių pasaulių sugyvenimas, vienam kitą papildant, vienas kitam prieštaraujant. Aš visą savo maždaug subrendusio gyvenimą praleidau kaip schizofrenas. Ir geografiškai, ir dvasiškai.“

Traukdamasis, kaip daugelis lietuvių intelektualų, nuo „grįžtančių rusų“, Greimas jo žodžiais tariant, atsivežė iš Lietuvos „vaikystės kaimo kvapą, valstietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros – filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų „dvasios“ supratimą“. Pasak jo, „tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai. O tokie kultūriniai dalykai kartais duoda tai reliatyvumo, tai viršiškumo išjautimus“. [...]

* * *

Savo semiotinę veiklą Greimas yra apibūdinęs kaip „kelionę per dykumą“, užsibarikadavus keliuose bunkeriuose, ginant keletą moksliško principų. Lietuviai pažįsta ir kitokį Greimą – politiką ir literatūros kritiką, savo raštais aktyviai dalyvaujantį viešajame gyvenime. Vokiečių okupacijos metais jis įsitraukia į antinacinę rezistenciją, vadovauja pagrindinei spaudai. Pasitraukęs į Vakarų, Greimas spausdina savo eseistiką išeivijos spaudoje, svarsto politinės rezistencijos ir bendradarbiavimo su okupuota Lietuva klausimus. Iš semiotikos bunkerių į politinę veiklą, kuri vienu metu jam atrodė „niekais nuėjusiais“ metais, Greimas grįžta prasidėjus Sovietų Sąjungos griūčiai ir kilus Pabaltijo šalyse tautiniams sąjūdžiams. Lietuvos kultūrinėje spaudoje jis spausdina rimtas ir ironiškas pastabas apie vykstančias permainas, skatina lietuvius ryžtingiau europėti. Kita Greimo eseistikos atšaka – literatūrinė kritika – plėtė lietuvių literatūros akiratį moderniojo Europos meno patirtimi, skleidė požiūrį į literatūrą kaip į estetinio pasaulio aspekto išraišką. Tai galiausiai atvedė jį prie semiotinio estezės tyrinėjimo studijoje *Apie netobulumą* (1987).

* * *

Savo lietuvių mitologijos tyrinėjimus Greimais išleido dviem tomis – *Apie dievus ir žmones* (1979) ir *Tautos atminties beieškant* (1990). Archyve liko pasakojimo apie mitinį Vilniaus įkūrimą analizė, kitų mitų analizės fragmentai.

Tyrinėdamas lietuvių mitologiją, Greimas, jo paties prisipažinimu, stengėsi rasti tokį kalbėjimo toną, kuris leistų išsaugoti „mitinę atmosferą, kasdieninio religingumo išgyvenimą, be kurių joks sakralinio pasaulio aprašymas neįmanomas“. Etnografinė medžiaga čia neatsiejama nuo asmeninių

vaikystės ir paauglystės įspūdžių, kai Lietuvos kaime dar tebesitęsė XIX amžius. Vaikai bijodavo vilkti kojas žeme, kad nesusitiktų čia vaikščiojančių mitinių būtybių, su elgetomis buvo elgiamasi kaip su gyvųjų ir mirusiųjų tarpininkais. „Kai elgetos ateina į laidotuves, jie gieda dvi naktis. Tai gražu, tai viena gražiausių apeigų, kurias man teko matyti: gūdžiame kaime, vidury miškų, mažoje medinėje koplytėlėje koks dvidešimt Šaliapino bosų – kai dar giedodavo gražia lotynų kalba. Iš tiesų trokšdaviai numirti!“, – liudijo Greimas.

Pasak Greimo, mitologija skiriasi nuo tikslųjų mokslų tuo, kad jos objektas – ne pasaulis ir jo daiktai, bet tai, ką žmogus galvoja apie pasaulį, daiktus ir save patį. Kitaip tariant, „mitologas kvėpuoja kiek praretintu, lakesniu oru“. Kad iš įvairialypės tyrinėjimo medžiagos išgautų joje slypinčias mitines reikšmes, mokslininkas pasitelkia griežtas semiotinio reikšmės aprašymo procedūras.

Greimas siūlo dvejoją – paradigmatinį ir sintagmatinį – mitų skaitymą: pirmuoju atveju mituose atpažįstama bendroji kultūrinė filosofija, aksiologinės sistemos, pagal kurias bendruomenė mąsto savo kultūrą. Analizuodamas archainių bendruomenių mitologijas šį požiūrį pagrindė ir išplėtojo Claude'as Lévi-Straussas. Antruoju atveju mitologijoje siekiama atpažinti vertybių sintaksinę artikuliaciją. Mituose ieškoma ideologijos, padedančios bendruomenei suvokti pačiai save, ją formuojančias prieštaringas jėgas, žemiškojo ir dieviškojo suverenumo santykius. Analizuodamas palyginti išsivysčiusias, pasidalinusias į klases indoeuropiečių bendruomenes, šiuo keliu ėjo Georges'as Dumézilis (Žoržas Diumezilis).

Lietuvių mitologiją galima skaityti ir paradigmatiškai, „indėniškai“ (pagal Lévi-Straussą), ir sintagmatiškai, „romėniškai“ (pagal Dumézilį). Pirmajame lietuvių mitologijos studijų tome Greimas iš XVI–XX a. surinktos etnografinės medžiagos bandė restauruoti archainei kaimo bendruomenei būdingus papročius ir ritualus, po krikščionybės apnašomis slypinčias senųjų tikėjimų liekanas. Pirmuosiuose antrojo tomo skyriuose, o taip pat Vilniaus įkūrimo mito ir mito apie romėnišką lietuvių didikų kilmę tyrinėjimuose jis praskleidė lietuvių mitologijos sluoksnį, užfiksuotą XIII–XVI a. rašytiniuose šaltiniuose ir reprezentuojantį religiją, kurią išpažino susivienijusi lietuvių bendruomenė iki krikščionybės priėmimo.

Savo rekonstrukcijas Greimas grindžia iš Dumézilio perimta trifunkcionalumo idėja. Neieškodamas ideologijoje, kaip ankstyvasis Dumézilis, tiesioginių ekonominės struktūros (trijų indoeuropiečių bendruomenės klasių) atitikmenų, Greimas trifunkcionalumą laiko formaliąja armatūra, įtvirtinančia žmogiškojo ir dieviškojo suverenumo sampratą. Tai struktūrinė schema, turinti totalizacijos, visų galimybių išsėmimo, funkciją: „tai vienetas, suprstas ne kaip *unus*, bet kaip *totus*“. Konkretus schemas turinys priklauso nuo istorinio kultūrų sąlygotumo. Baltų kultūroje trinarė žemiškųjų ir dieviškųjų galių hierarchija įgyja kitokius ideologinius turinius nei prancūzų tyrėjo analizuotose indų, romėnų ir germanų mitologijose.

Norėčiau priminti porą „romėniško“ pobūdžio lietuvių mitų, kuriuos analizavo Greimas. Bene svarbiausias pagoniškos Lietuvos mitas – Lietuvos metraščiuose užrašytas pasakojimas apie Vilniaus įkūrimą. Pasak metraščių, Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, išjojęs medžioti ant kalno ties Vilnios upe nušauna didžiulį taurą. Apsinakvojęs slėnyje, kur buvo deginami pirmųjų Lietuvos valdovų palaikai, regi sapne geležinį vilką, staugiantį ant kito kalno taip garsiai, tarytum jo viduje staugtų šimtas vilkų. Žynys išaiškina, kad sapnas reiškia, jog čia stovės sostinė, kurios garsas sklis po visą pasaulį. Rytojaus dieną Gediminas toje vietoje įkuria dvi pilis ir duoda joms Vilniaus vardą.

Analizuodamas mitą Greimas atskleidžia jame binarinių ir ternarinių struktūrų kryžiavimąsi. Pirmosios siejamos su mitine priešpriešų mediacija (Gediminas ir jo žynys – mitiniai broliai dvyniai),

pastarąsias su trinariu šventybės pagrindimu. Atskleisti mito ideologinius turinius padeda figūratyvios kalbos analizė. *Tauro* figūra Vilniaus įkūrimo mite gretinama su atitinkamomis figūromis kituose indoeuropiečių mituose, reiškiančiuose karaliaus pripažinimą arba diskvalifikavimą: romėnų Imperijos Karve, airių karaliaus Bresso Medine Karve, indų karališkąja Gausybės karve. *Geležinio Vilko* figūrai, įkūnijančiai būsimosios sostinės tvirtumą ir jėgą, priskiriama karinė funkcija. Ji gretinama su romėnų *Vilke*, išmaitinusia ir perdavusia savo jėgą būsimiesiems miesto įkūrėjams. Vilko lyties pakeitimas, o taip pat epitetas, primenantis lietuvių pasakos *Geležinę Karvę*, Greimo manymu, liudija, kad tai – ne genetinis skolinys.

Vilniaus įkūrimo mite Greimas įžvelgia dvi ideologines sanklodus. Mitas pateko į Lietuvos metraščius ir išpopuliarėjo tikriausiai dėl to, kad atitiko XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės diduomenės pastangas išsaugoti savo galią ir nepriklausomybę. Tačiau jį užrašę metraštininkai, patys būdami krikščionys, nesąmoningai perdavė jiems svetimą religinę ideologiją, grindžiančią Gedimino suverenitetą bei jo sostinės šlovę tiesiogiai pareikšta pagoniškujų dievų viešpačių valia.

Kitas politinis mitas, funkcionavęs Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės diduomenės aplinkoje – lietuvių didikų kilmės iš romėnų teorija. Pasak metraščių, romėnų patricijai, bėgdami nuo Atilos, apiplaukė Europą ir, atvykę į Lietuvą, tapo jos žemių valdovais. Šis mitas taip pat turi aiškų politinį užsakymą – ginti Lietuvos valdovų, kurie laikomi romėnų kunigaikščio Palemono palikuonimis, prestižą. Greimas giliosios mito reikšmės ieško ne mitą užrašiusiųjų galvose, o vidinėje struktūroje. Palemono genealogija perskaitoma kaip mitinis lietuvių veržimosi į Rytus įteisinimas.

Vienas didžiausių Greimo projektų – Lietuvių mitologijos žodynas, kuriam jis medžiagą kaupė ne vieną dešimtį metų. Jo sodybos – La Chaussée – bibliotekoje išliko 4579 lapai išrašų, sudėtų į metalines dėžutes. Dabar jie saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus Greimo fonde. Kaip matyti iš bandymų šią medžiagą klasifikuoti, Greimas mitinių objektų ir vardų analizę kreipė į jų funkcijų senosios lietuvių kultūros kontekste analizę. Konkretūs tekstai jam buvo ne teorijos iliustravimas, o jos patikimumo išbandymas.

Ne visos Greimo hipotezės susilaukė kitų lietuvių mitologų pritarimo. Ne tik tie, kurie su juo ginčijasi, bet ir tie, kurie pagarbiai cituoja, neretai apsiriboja atskirais teiginiais. Perimamos detalės, o ne tyrinėjimo metodas. Šiaip ar taip Greimo mitologijos nebeįmanoma apeiti. Provokuojančios reikšmių tyrėjo įžvalgos tebelaukia lygiaverčio atsako.

* * *

Reikšmės teoriją Greimas kūrė prancūzų kalba. Lietuvoje apie šiuos jo darbus iš pradžių mažai kas žinojo. Pirmieji lietuvių semiotikai buvo Lotmano mokyklos augintiniai. Tik po Greimo apsilankymo Lietuvoje 1971 metais atsirado entuziastų, mėginančių įkirsti jo semiotinę metakalbą. Aš pats pirmąkart susipažinau su *Struktūrine semantika* iš vertimo į vokiečių kalbą, o kai išėjo *Semiotikos žodynas* pabandžiau jį skaityti pasitelkęs lietuvių-prancūzų žodyną ir prancūzų kalbos gramatiką. Tai buvo pirmoji mano skaityta prancūziška knyga. Devintajame dešimtmetyje pasirodė kelių Greimo semiotinių straipsnių vertimai, o 1989 metais išleista Rolando Pavilionio, būsimą Vilniaus universiteto rektoriaus, sudaryta ir išversta semiotikos darbų rinktinė. Laiškuose bičiuliams Greimas šį vertimą vadindavo Rolando giesme. Po poros metų į stambų Greimo lietuviškos eseistikos tomą įtraukiamas ir studijos „Apie netobulumą“ vertimas. Greimas semiotikas prabyla lietuviškai.

„Pasibasčiusios po pasaulį, svetimais žodžiais apvilktos mintys pagaliau grįžta namo. Džiaugsmas ir nerimas. Ar kituose kraštuose ugdytos, rankiotos, sumezginėtos mintys, atliepusios į kitų idėjų iššūkius, įrašytos į tolimus galvosėnų horizontus, dar ką nors reiškia lietuviškai mūsų mėstančiam lietuviui?„

Ar šie bendražmogiško visuotinumą siekiantys klausimai ir į juos bandomi duoti daliniai atsakymai atras lietuviškus žmogiškumo kelius, įsilies į bendrą žmogaus ir gyvenimo prasmės ieškojimo procesiją?“ – klausė Greimas lietuviškos rinktinės pratarinėje.

Kad semiotinės idėjos prigytų Lietuvoje, Greimas siuntė į Vilnių skaityti paskaitų savo mokinius ir bendradarbius – Ericą Landowskį (Eriką Landovskį), Jeaną Delorme'ą (Žaną Deliomą), Denis Bertrand'ą (Deny Bertraną). Jo iniciatyva rengtas tarptautinis semiotikų koliokvijumas „Kasdienybės estetika“ įvyko Vilniuje 1992 m. rudenį, jau po Greimo mirties. Koliokvijumo metu Vilniaus universitete buvo įkurtas Greimo semiotikos centras, siekiantis semiotinį projektą paversti analitine mintimi, gebančia, kaip pasakytų Greimas, „įkūsti“ Lietuvos tikrovę.

Semiotika Lietuvoje, kaip ir kitur, turi daugiau priešininkų negu šalininkų. Ne vienas entuziastingas studijos *Apie netobulumą*, bene dažniausiai Lietuvoje cituojamo Greimo teksto, skaitytojas, mano, kad tik čia, neva išsižadėjęs semiotikos, prabyla tikrasis Greimas. Literatūrinei semiotikai priekaištaujama, kad ji savo metodologiniu spaudimu užgožianti kitas literatūrinės analizės kryptis. Tai yra netiesioginis semiotikos iššūkio pripažinimas. Interpretacinės savivalės, kurią skelbia postmodernizmas ir dekonstrukcija, apsuptyje semiotika lieka bene vienintelė sala, išsaugojusi tikėjimą pasaulio reikšmingumu.

Nauji Greimo darbų vertimai į lietuvių kalbą tebėra naujos mokslinės kalbos ieškojimas. Versdamas *Struktūrinę semantiką* su pavydu skaičiau šio veikalo vertimus į tas kalbas, kuriose lotyniškasis paveldas, maitinantis semiotinę metakalbą, yra pasklidęs ir gyvojoje kalboje. Be tokios vidinės motyvacijos svetimkalbiai terminai atrodo kaip kokie algebros ženklai, o jų perkrautas tekstas darosi nepaskaitomas. Ieškodamas Greimo terminams lietuviškų atitikmenų, ieškojau gyvos kalbos pakaitalų ir Greimo cituojamiems prancūzų kalbos pavyzdžiams. Kartais tai versdavo gerokai nukrypti nuo originalo – tarsi versčiau poetinį tekstą. Bet tik šitaip buvo įmanoma išlaikyti Greimo teksto sankabą su šnekamąja lietuvių kalba, kad knyga neatrodytų egzotiška seniena.

Kartais manęs klausia, kokia prasmė versti mokslinę studiją, parašytą prieš keturiasdešimt metų? Ką ji gali pasakyti apie šiandieninę semiotiką? Į tai atsakyčiau Erico Landowskio, parašiusio šiam vertimui pratarinę, žodžiais:

„Galingą ir koherentišką teorinį bei metodologinį aparatą pateisina tai, kad jis gali gale padeda paaiškinti ne tik save patį, bet ir kažką kita, tarkim tai, koku būdu pasaulis įgauna (arba neįgauna) prasmę tuo aparatu besinaudojančiam semiotikui. [...] Greimas buvo pirmasis, mokęs mus, kad būtina suvokti, jog pirmoji kiekvienos praktikos duotybė yra priešybių įtampa. Tegu tai bus drugys, bet kaip dvideidis Janas, žvelgiantis vienu metu į dvi puses.“

Greimo semiotikos raida primena biologinę drugio metamorfozę. Drugys visiškai skiriasi nuo lėliukės, juo labiau – nuo vikšro, tačiau galutinis jo pavidalas neprieštarauja pradiniui: jis aktualizuoja tai, kas anksčiau buvo potencialu. Greimo semiotika keičiasi, transformuojasi, ankstesnieji jos užmojai įgyja naują prasmę, tačiau kaita išlaiko tęstinumą. *Struktūrinė semantika*, kaip ir kiti Greimo tyrinėjimai, kurių vertimai karts nuo karto ir toliau publikuojami lietuvių spaudoje, padeda suvokti šiandieninio pasaulio reikšmes.